

Arkitekturforskningens långa perspektiv och förlorade huvudfrågor

Olle Svedberg

Arkitekturhistoria LTH

Artikeln diskuterar arkitekturforskningens relation till sin egen historiska utveckling.

Det sägs ofta urskuldande att arkitekturforskningen är ny och behöver tid att nå mognad och självständighet. Kanhända är det riktigt om man ser till den samhälls- och beteendevetenskapliga sidan, fastän det också där forskats i gott och väl ett halvsekel. Med historisk, filosofisk, estetisk och teknisk infallsvinkel har däremot forskning pågått så länge begreppet arkitektur funnits. Det existerar alltså ett mycket långt forskningsperspektiv. Problemet är att många nutida forskare och arkitekter antingen är alldeles för obekanta med sin egen disciplins historia eller alls inte erkänner det som gjorts tidigare som vetenskap. Med denna förträngning sammanhänger att de inte ser vissa grundläggande huvudfrågor, som nu gått mer eller mindre förlorade.

Nya frågeställningar, metoder och kunskaper kan bara växa fram i ett kritiskt växelspel med redan etablerade teorier och fakta inom en vetenskapsgren, oavsett vilken det gäller. Varje forskare måste alltså tränga in i sin egen disciplins historia innan någon ny fråga och hypotes kan formuleras. Det historiska perspektivets djup kan variera från några decennier till årtusenden. Arkitekturforskningen betar sig tyvärr som om den hörde till den förstnämnda kategorin. Och förklaringen är säkert att varken grund- eller forskarutbildningen tillräckligt omsorgsfullt öppnat det långa perspektivet och påvisat att man här inte bara möter mumier och för länge sedan döda frågeställningar, utan högst intressanta, intelligenta och kultiverade forskare med händerna fulla av vitala, dagsaktuella problem.

Den förste man möter är Vitruvius. Kan den som inte läst och begrundat hans *Tio böcker om arkitekturen* överhuvudtaget kalla sig arkitekturforskare? Bör inte denna praktiska och teoretiska grundbok återinföras som obligatorium redan i arkitekternas grundutbildning? Det anser jag bestämt.¹ Då skulle bland annat proportionsfrågan, som hör till de sorgligt förlorade, idag endast valhäft och "intuitivt" behandlade, på nytt bli konstnärligt och intellektuellt vitaliserad.

Nu skriver Vitruvius och hans många efterföljare inte bara om proportionsfrågan, även om den är det centrala ämnet, utan om nästan allting som fortfarande är aktuellt och väsentligt i byggande och planering. Att forskare och arkitekter inte längre ägnar dessa traktater mera än ett förstrött intresse beror kanske på att de uppfattas som gammalmodiga regelböcker, ett slags primitiva föregångare till Svensk byggnorm ungefär. Ingenting kan vara felaktigare. Visst är den vitruvianska traditionen normativ, men de gamla traktatförfattarna ställer också borrhänsfrågor, som de besvarar än med spekulation, än med empiriska iakttagelser. Och sådana forskare fanns redan före Vitruvius; han hänvisar själv till namngivna grekiska föregångare, som intensivt studerat problem, vilka nutidens arkitekter bara har ringa kunskap om, exempelvis hörnkonstruktionens estetiska, optiska och matematiska aspekter. Detta kan låta futilt, men avspeglar sig både bokstavligt och bildligt i vartenda gathörn vi möter.

Ögonen tycks inte längre vara inställda på dessa arkitekturasperpekter, som var så levande för första generationens modernister (se t ex Mies van der Rohes IIT), eller ens på något så centralt för den tidiga modernismen, som sambandet mellan "bärande och buret". Det sysselsatte ju också de äldre traktatförfattarna/forskarna, inte bara Vitruvius och klassicisterna. Bärande-buret var också ett gotiskt credo, som Pugin och Viollet-le-Duc gav i arv åt modernisterna; Erik Lundbergs *Arkitekturens formspråk I-X* är en enda lång lysande analys av världsarkitekturen ur detta perspektiv. För inte länge sedan hade hans böcker den största betydelse för svenska arkitekter. Hur många läser dem idag?

Arkitekturhistoria är numera knappast något man behöver tillägna sig för att bli betraktad som bildad – i de fina salongerna konverserar man idag om annat. Den gamla finkulturella belastningen är borta. Kvar finns ett "renat" kunskapsområde, som presenterar sig rikt och levande i stor litteratur.

¹ Det är signifikativt för historielösheten att det länge saknats en svensk vitruviusöversättning. En sådan har dock nyligen kommit ut (Vitruvius: *Om arkitektur. Tio böcker*. (Byggförlaget), Stockholm 1989. Översättning av Birgitta Dalgren. Granskning och kommentarer av Johan Mårtelius.)

Ur den bör både studenten och forskaren främst bekanta sig med de primära källskrifterna och banbrytande personligheterna. Vilka de är redogör exempelvis David Watkin för i sin utmärkta översikt *The Rise of Architectural History* (1980).

Watkins bok handlar huvudsakligen om de två senaste århundradena. Genom den erinras man om en rad, ganska nyligen borttappade problem, som gäller sambandet mellan arkitektur och samhällsfrågor av politisk, kulturell och religiös natur. Frågor som hade en väldig spännvidd och praktisk betydelse – de pendlade från abstrakta spekulationer kring begrepp som "Zeitgeist" till politiska strider om den "rätta" stilen (exempelvis för parlamentshuset i London). Denna intensiva 1800-talsdiskussion föregicks i sin tur av äldre konstdebatter, som kretsade kring det nu sällan uttalade begreppet "decorum".

Vid Accademia di S Luca i Rom diskuterades detta nyckelbegrepp särskilt hett i 1600-talets början. Klassicisterna inom akademien ansåg att bland annat Caravaggios änglar och evangelister bröt mot decorum eftersom de såg mera vardagsjordiska än himmelska ut. Det var "contro decoro", av målaren givna ett opassande uttryck.

Det finns mycket som är "contro decoro" i dagens arkitektur, men debatten går vid sidan om, kanske för att vi saknar en modern begreppsmot svarighet till bildkonstens "decorum". För auktoriteter som Palladio och Schinkel var det absolut centralt (även om man får leta efter själva ordet i deras skrifter). Båda hävdade att arkitektens främsta uppgift var att ge byggnader ett passande uttryck. De fattade uppgiften i vidaste mening, nöjde sig bara i undantagsfall (ekonomibygnader o dyl) med planen, konstruktionen och materialen som gestaltgenererande faktorer (detta kallar Schinkel "Triwialzwek"). De menade att arkitekten först och främst måste gestalta byggnadens idé. Samhällets värderingar och hierarkier måste konstnärligt speglas i arkitekturen. Arkitekturteorin skulle klara ut vilka byggnadsuppgifter som krävde en utstrålning av värdighet, omutlighet, soliditet, harmoni etc, och med vilka konstnärliga verkningsmedel olika sorters uttryck effektivt kunde åstadkommas.

Tessin d ä ritade Riksbanken vid Järmtorget i Stockholm under strängt iakttagande av decorum. Han gav byggnaden en utstrålning av solid värdighet med den romerska renässansens enkla, men effektiva verkningsmedel; de varierades sedan av riksbankens olika arkitekter; till och med Ivar Tengbom, ja, även Peter Celsing har fritt och medvetet spelat på det välkända grundackordet vid Brunkebergstorg. Men betraktar man ett senare skott på stammen, riksbanksfilialen i Örebro, som har ett individuellt uttryck av närmast lasciv uppsluppenhet, blir frågan: Har riksbanken radi-

kalt ändrat hållning eller är det arkitekten som brustit i "decorum" och inte förstått att rätt gestalta uppgiftens idé?

När det passande eller adekvata uttrycket enligt nedärvd kodex saknas kan effekten vara avsedd även av byggherren. Förr var detta regel. Man frågar sig nu om riksbanken, byggnadsstyrelsen, SJ och andra officiella byggherrar längre har någon bestämd uppfattning om vilket uttryck de önskar sig – hur staten bör låta sig representeras? Det privata näringslivet tycks mera medvetet, även om man knappast fordrar något djupare och beständigare än en kommersiell image av sina arkitekter. Min uppfattning är att vi hamnat i ett läge, som är gestaltningmässigt principiellt, och att samhällets och det urbana livets innehåll inte längre avspeglar sig i stadsbilden på samma tydliga och förklarande sätt som förr. Om en grundskola genom sin arkitektoniska gestalt inte kan skiljas från ett universitet uppstår ett orienteringsproblem. Är detta demokratins fel? Har det med demokratin följt en egaliseringsprincip som gjort alla byggnadsuppgifter lika mycket "värda", som förhindrat fortsatt tillämpning och utforskning av arkitekturens "decorum"? Då måste detta rättas till inom demokratins ramar. Vi ser nu överallt texter och löst applicerade symboler istället för övertygande och tydligt gestaltade byggnadsverk. Victor Hugo spådde att arkitekturen skulle sluta att tala – han tycks ha fått rätt. Ändå finns det mycket den kunde tala om och förtydliga i det nutida livet. Vi ska göra "decorum" till tema för ett grundutbildningsprojekt vid LTH vårterminen 1990.

Självfallet vore det en överdrift att se bristen på diskussion och forskning kring ett modernt decorumbegrepp enbart som en följd av att arkitekturforskningen övergivit sina långa traditioner för att istället betrakta sig själv som "ny". Man kan förstå att arkitekturskolorna med sina många nya professorer helst vill bygga upp något nytt från grunden. Men ännu har det inte lyckats så bra för det man brukar kalla den "arkitekt-specifika forskningen". Och det sammanhänger, såvitt jag förstår, med att grundstenarna man letar efter sedan länge ligger på plats, övervuxna av glömskan. Det gäller nu att avtacka dem och fortsätta ett vackert bygge, som alltför länge legat nere. Arkitekturhistorien kan naturligtvis inte ensam sköta detta, men utan tvivel kan den bli mycket mera till hjälp om den erkänns som ett centralt forskningsområde, inte bara i vackra ord, utan också i handling.